

İSLAM HUKUKUNDA İDDET NAFKA İLİŞKİSİ

The Relationship Of Iddat Magnificence In Islamic Law

İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (2): 103-117, 2021

Ramazan AKSOY*

* Öğr. Görevlisi; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Burdur/Türkiye

Anahtar Kelimeler

Hukuk, İslam hukuku, nikah, boşanma, iddet, kadın, erkek

Key Words

Law, Islamic law, marriage, divorce, iddah, woman, man

Corresponding Author

Ramazan Aksoy
raksoy@
mehmetakif.edu.tr

ORCID

0000-0003-3717-5085

Özet

İslâm hukuku açısından evlilik kurumu, bir akit olmasının yanı sıra insan neslinin sağlıklı olarak devamına vesile olan, Kur'an'ın tanımıyla insanın huzur ve sükûn bulacağı bir müessesedir. Hiç şüphesiz bu müessesenin ayakta durması büyük oranda evli tarafların uyumlu bir şekilde yaşayabilmelerine bağlıdır. Evlilik birliğinin bozulması, hoş görülmemekle birlikte tarafların arasında genelde uyumsuzluk baş gösterip evlilik çekilmez hale geldiği zaman başvuru son çaredir. Bu birliğin bozulması halinde tarafların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları bir müddet daha devam eder. Bu hak ve sorumluluklar tarafların rızasıyla ya da hak sahibinin feragat etmesiyle ortadan kalkacağı için kul hakkıdır. Devam eden hak ve sorumlulukların başında bazı durumlarda erkekler de dahil olmak üzere her ikisinin bazı durumlarda da sadece kadının beklemesi gereken iddet süresi ile bu süre içerisinde kadına verilmesi gereken nafaka gelmektedir.

Evlilik birliğinin devam ettiği sürede ki nafakanın hangi hallerde farz hangi hallerde ise sâkıt olduğu ayrı bir çalışma konusudur. Biz bu çalışmada sebebi ne olursa olsun nihayete eren evlilik birliğinde boşama çeşitlerini, iddet bekleyecek erkek veya kadının bekleyeceği süreyi ve helal ve harama direk etkisi olması hasebiyle iddet süresi ve sonrasındaki nafakanın fikhî yönü inceleyeceğiz. Özellikle erkeklerin de iddet beklediği durumların olduğunu iddet sonrasındaki nafakanın hükmünü tespit etmeye çalışacağız.

Abstract

In terms of Islamic law, the institution of marriage, besides being a contract, is an institution that conduces the continuation of the human generation in a healthy way, and where people will find peace and tranquility, as defined by the Qur'an. Undoubtedly, the survival of this institution largely depends on the harmonious living of the married parties. Disruption of the marriage union is not tolerated, but it is usually the last resort used when there is incompatibility between the parties and the marriage becomes unbearable. In the event that this union is broken, the rights and responsibilities of the parties towards each other continue for a while. Since these rights and responsibilities will disappear with the consent of the parties or the waiver of the right holder, it is the right of use. At the beginning of the ongoing rights and responsibilities are the period of iddat that only the woman has to wait in some cases, including the men in some cases, and the alimony that must be given to the woman during this period.

It is a separate subject of study in which cases the alimony is obligatory and in which cases it is invalid during the marriage union. In this study, we will examine the types of divorce in the marriage union that comes to an end regardless of the reason, the length of time that a man or woman will wait for iddah, and the fiqh aspect of alimony after iddah because it has a direct effect on halal and haram. We will try to determine the provision of alimony after iddah, especially that there are situations where men expect iddah.

GİRİŞ

İslam dini evlilik müesseseni insanın huzur ve sükûn bulacağı bir müessese görür.¹ Bu sebeple meşru bir durum olmadıkça bu müessesenin bozulmamasını talep eder. Hz. Peygamberin “Allah katında helal olan işlerin en sevimsizi talaktır.”² hadisi bu hakikati en veciz bir şekilde ifade etmektedir. Fakat meşru bir sebep ortaya çıktığı zaman da yine İslam hukukunun ortaya koyduğu ilkelere bağlı kalmak koşuluyla tarafların birbirlerine karşı sorumlulukları yerine getirilerek aile müessesesi sonlandırılabilir.

Aile; kan süt, ya da evlilik bağı ile bir araya gelen fertlerden oluşan topluluktur.³ Fakat bu çalışmada konumuzun mahiyetine bağlı olarak aile müessesesi ile evlilik birliği kast edilecektir. Aile müesseseni bir arada tutan şer'î bağ nikâh akdidir. İslam hukukunda nikâh; “kasden mülk-i müt'a üzerine vârid olan bir akittir.”⁴ Bu akit ile bir aile teşekkül eder, erkek ile kadın arasında birtakım haklar teessüs edilerek bunların birbirinden meşru surette istifadeleri caiz olur.”⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda yer alan “kasden mülki müt'a” ifadesiyle cariyelerle olan ilişki nikahın kapsamından çıkmaktadır. Zira cariyelerde esas kast edilen mülki rakabedir. Nikahta ise bahse konu olan akit mülki müt'adır. Mülki müt'a kadının kadınlığından faydalanma anlamına gelir. Dolayısıyla bir kimse nikah ile hanımının nefesine ve rakabesine sahip olmaz.⁶

Yukarıdaki tanım nikâhın bir akit olduğunu öne çıkarırken diğer taraftan evlilik ve aile kurumunu teşvik eden ayet ve hadisleri inceleyen İslâm hukukçuları, Müslümanların nazarında nikahın sadece eşlerin meşru olarak birbirlerinden yararlanmasını sağlayan akit olmadığını, onun ötesinde Allah'a yaklaştıran bir ibadet manası da taşıdığını ifade etmişlerdir. Nitekim Hanefî

¹ er-Rûm, 30/21

² Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), IV/“Talak”, 3.

³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İsatanbul: İz Yayıncılık, 2014), 1/293.

⁴ Muhammed b. Feramuz b. Ali Rûmî (ö. 885/1480) Molla Husrev, *ed-Dürrü'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/326.

⁵ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 2003), 3/3; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî (ö. 1298/1881 el-Meydanî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab* (İstanbul: Asitâne, ts.), 349; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Ltd.Şti, ts.), 2/5.

⁶ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/3.

hukukçularından Serahsî (ö. 483/1090) ve İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1461) gibi alimler nikâhın ibadet tarafının daha ağır bastığını, ibadet yapmak için bekar kalmaktan daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.⁷ İslâm hukuku klasik fıkıh kitaplarında konuları bakımından ibâdât, muâmelât ve ukûbât olmak üzere üçe ayrılmıştır. Aile hukuku anlamına gelen nikâh ve talak konularının ibâdât ile muâmelât arasında yer alması nikâhın her ikisiyle de ilişkili olduğuna işaret içindir.

Talak ise hususî lafızlar ile derhal veya gelecekte ortadan kaldırmak ve izale etmektir.⁸ İddet ve nafakaya etkisi bakımından kısaca talakın çeşitlerini tanımlamak konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

İslâm hukukunda bütün mezheplere göre talak, tekrar evliliğe dönüş imkânı verip vermemesi yönü ile ric'î ve bâin olmak üzere iki kısımdır.⁹

Ric'î talak, yeni bir nikah ve mehre muhtaç olmaksızın erkeğe boşadığı eşine dönebilme imkânı veren talaktır. Böyle bir talakta zıfâfın gerçekleşmiş olması, üç talak hakkının kullanılmamış olması ve tarafların herhangi bir bedel ödememesi şarttır. Özellikle Hanefilere göre ric'î talakın sarîh lafızlarla yapılması da şarttır.¹⁰ Bâin talak ise yeni bir nikah ve mehir olmadıkça normal evlilik hayatına dönüş imkânı bulunmayan boşama şeklidir. Bu birkaç şekilde olabilir. Şöyle ki yukarıda ifade edilen gibi ric'î talakta iddet müddeti tamamlanuncaya kadar kocanın eşine dönmediği durumlarda talak şekli kendiliğinden bâin talaka dönüşür. Yine kadının bedel ödeyerek muhâlea yolu ile ayrılması da bâin talaktır. Ayrıca Hanefilere göre kinayeli lafızlarla yapılan boşamalar da bâin talak kabul edilmiştir.¹¹

Boşamanın İslâmî usul çerçevesinde yapılıp yapılmadığına göre talak sünnî ve bid'î talak olmak üzere iki kısımdır. Sünnî talak kadının hayızdan temizlendikten sonra cima olmadan bir talak ile boşanmasıdır. Hanefilere göre üç temizlik müddeti içerisinde cima olmadan üç defa boşanması da sünnî boşama sayılmıştır. Bu şekilde boşama Malîkî ve Şâfiîlere göre ise bid'î talaktır.¹² Bid'î talak ise kadının hayızlı günlerinde boşanması veya temizlik günlerinde cimadan sonra boşanması ya da temiz günlerinde üç ayrı talak ile boşanmasıdır. Bid'î talak şekil açısından haram ya da mekruh olmakla beraber bütün mezheplere göre sonuç açısından geçerlidir. Hatta Şâfiîlere göre bir mecliste üç talak ile boşamak bid'î talak olmayıp mubah talaklardandır.¹³ Şâfiî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla talakın sünnet veya bidat şeklinde olması adedi yönü ile değil, daha çok temizlik hali veya hayız hali zamanında yapılmasıyla ilgilidir. Kadının hayızlı halinde boşanması bid'î talak; adedi ne olursa olsun temiz olduğu günlerde imadan evvel boşanması ise sünnet üzere olan boşamadır.¹⁴

Şer'î bağ olan nikâh akdi sona erdikten sonra tarafların karşılıklı sorumluluklarının en başında kadının her halükârda erkeğin ise bazı durumlarda iddet süresini gözetmesi ve erkek için nafaka yükümlülüğü gelmektedir. Nikâh akdini sona erdiren sebepler ve kadının durumuna göre farklılık arz

⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]) Serahsî, *Kitabü'l-Mesut*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 3/193; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457) İbnü'l-Hümmâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir ale'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, thk. Abdurrezzak Gali el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 3/184.

⁸ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 2/175; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 1/354.

⁹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126) İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmed Abdülmeccid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 3/83.

¹⁰ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284) el-Mevsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*, thk. Mustafa Beycu (İstanbul: Ravza, ts.), 3/725; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/83.

¹¹ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 3/439.

¹² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197) el-Mergînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 1/221; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/83.

¹³ Serahsî, *Mesut*, 6/6.

¹⁴ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277) en-Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftîn fi'l-Fıkhi*, thk. İvaz Kasım Ahmed İvaz (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 237; Serahsî, *Mesut*, 6/6; Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191) el-Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i' fi Tertîbi'ş-Şerâ'i'*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmed Abdülmeccid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 3/94.

eden iddet hükümleri İslam'ın iki aslı kaynağı olan Kur'an ve Sünnet ile sabittir. Genel olarak aile hukukunun yanı sıra aile hukukunun alt başlıklarından olan iddet konusu da Kur'an ve sünnette geniş bir şekilde yer almaktadır. İddet, herhangi bir sebeple ayrılmış olan eşlerin yeni bir evlilik yapabilmeleri için beklemeleri gereken süre, ayrılık sonrası dünyaya gelen çocuğun nesebinin sübutu, tarafların birbirine mirasçılığı ile bu süre zarfındaki kadının ikamet edeceği yer (mesken) ve iâşe nafakası gibi birçok fikhî ahkâmı içinde barındırır. Biz bu çalışmada Hanefî mezhebi esas alarak iddet süresi ve iddetin nafakaya etkisi ele alacağız.

1. İDDETİN TARİFİ VE MEŞRÛİYETİ

Sözlükte “*saymak ve adet*” manalarına gelen *iddet* kelimesi; fıkıh ıstılahında, evlilik bağının talak, muhâlea, fesih, tefrik ve ölüm sebeplerinden herhangi biri ile sona ermesinin ardından evliliğe bağlı hükümlerin tamamen ortadan kalkması için Şarî'in belirlemiş olduğu zaman dilimidir.¹⁵

Konumuz açısından iddetin ahkamıyla ilgili referans olan başlıca ayetlerin yüce mealî şu şekildedir.

*“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (hayız veya tuhur müddeti) beklerler.”*¹⁶

*“Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetini bitirdikleri zaman, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.”*¹⁷

*“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayınız ve bekleme sürelerini iyice hesap ediniz. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakınıınız...”*¹⁸

*“Kadınlarınız içinden hayızdan kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.”*¹⁹

*“O (boşanmış) kadınları imkanınıza göre kendi oturduğunuz yerde oturtunuz ve onları baskı altına almak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayınız. Eğer gebe iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayınız...”*²⁰

İlgili nasslarda Şârî' Teala iddet süresini farklı durumlara göre belirlerken iddetin şer'î illetini sarahaten beyan etmemiştir. Akla gelen ilk ihtimal evliliğin sona ermesinden sonra kadının hamile olup olmadığının anlaşılması için tedbir amaçlı bir sorumluluk gibi görülebilir. Fakat küçüklük veya büyüklüğünden dolayı hamile olma ihtimali olmayan kimselerin de kesin olarak iddet beklemelerinin lüzumu bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Öyle ise asıl illet konuya kaynaklık eden ilgili nassların bizatihi kendileri ve teabbüdî yönleridir. Ancak iddet süresinin hikmetleri araştırılabilir. Fakat tespit edilen hikmetler illet yerine geçmez. Zira İslam hukukun genel prensibine göre hükümler hikmetlere göre değil illetlere bağlı olarak bina edilir.²¹ İddete dair hikmetler arasında ric'î talakta sadece kocaya, bâin talakta tarafların her ikisine de tekrar düşünüp evliliklerini devam ettirme fırsatı, vefat eden

¹⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311) İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 3/281; Mevsilî, *İhtiyar*, 3/172; İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtar*, 3/503; Muhammed Ebu Zehra (ö.1974), *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2012), 371; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 229.

¹⁶ el-Bakara, 2/228.

¹⁷ el-Bakara, 2/234.

¹⁸ el-Talak, 65/1

¹⁹ et-Talak, 65/4.

²⁰ et-Talak, 65/6

²¹ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı), 148.

kocanın ardından beklenen iddet süresi kocanın hatırasına saygıyı ve yuvaya bağlılığı simgelemesi zikredilebilir. Dolayısıyla iddetin sadece hamileliğin tespit edilmesi maksatlı olduğunu ve günümüzde tıbbın verilerinden yararlanarak iddet beklenmenin gerekmediğini söylemek iddet süresinin taabbüdü yönünü dikkate almamak olur ki bu durum fıkha uygun bir davranış olmaz.²²

Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle iddet beklemesi gereken kişilerin izah edilmesi faydalı olacaktır. Zira zihinlerde yer ettiği gibi iddet beklemek, çoğu zaman kadınlara gerekli olsa da bazı durumlarda erkeklere de iddet beklemek gerekebilir. Çalışmamızda az olması sebebiyle önce erkeklerin iddet beklediği durumlar ardından iddet beklemesi gerekmeyen kadınlar son olarak da iddet beklemesi gereken kadınlar ve nafaka durumları incelenecektir.

1.1. İddet Bekleyen Erkekler

Geçici evlilik yasağı bulunan diğer bir ifadeyle erkeklerinde iddet beklediği yerlerin sayısı Hanefi kaynaklarından "*Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*" adlı eserde yirmi olarak zikredilmiştir.²³ Ancak erkeklerin iddet bekleme keyfiyeti ileride anlatılacağı üzere kadınlarda olduğu gibi olmayıp sadece başka bir kadınla nikâhlanabilmesi için beklemesi gereken süredir. Dolayısıyla iddet bekleyen erkeğin nafakası ve süknası yine kendine aittir. Biz konunun uzatılmaması için iddet bekleyen erkekleri üç madde halinde özetleyeceğiz.

1- Karısından ayrılan bir erkek o kadının kız kardeşi, yeğeni, halası veya teyzesi gibi mahremi seviyesindeki kadınlarla evlenmek isterse boşandığı kadınla beraber iddet beklemek zorundadır. Zira boşandığı kadınla evliliğe bağlı bütün haklar henüz sona ermemiştir. Biri erkek olarak farz edildiğinde diğerine nikâh düşmeyecek durumdaki iki kadının bir nikâh altında cem edilmesi ise caiz değildir. Bu hüküm Kur'an'da muharremât ayeti olarak bilinen "...iki kız kardeşi bir nikah altında cem etmeniz de haram kılındı..."²⁴ mealinde ayet ve Hz. Peygamberin "*Bir kadın halası, teyzesi, erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı üzere nikahlanılmaz. Zira eğer böyle yaparsanız akrabalık bağını kesmiş olursunuz.*"²⁵ hükmüne bağlanmıştır.

2- Dört kadınla evli olan bir erkek hanımlarından birini boşadığında tekrar evlenebilmesi için boşadığı hanımının iddetini beklemek zorundadır. Zira aynı anda dört kadından fazlasıyla evli olmak şer'an caiz değildir. Boşanmış olduğu kadınla evliliğe bağlı sorumluluklar tamamen ortadan kalkmadığı için erkeğin de iddet beklemesi gerekir.

3- Hürre olan hanımından boşanıp, cariye ile evlenmek isteyen kişi boşanmış olduğu hanımının iddetini bekler. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de evlenilmesi yasak olan kadınları zikrettikten sonra "*İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerininizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın*"²⁶ buyurmaktadır. İmam malik Said b. Müseyyeb'den (r.a.) rivayetle "*Hürre bir kadın üzerine cariye nikahlanamaz.*"²⁷ hadisini nakletmektedir. Beyhakî ise aynı hadisi Cabir b. Abdullah' tan rivayetle "*Cariye üzerine hür kadın nikahlanır. Hür bir kadının mehrine gücü yeten kimse cariye ile asla nikahlanmasın*"²⁸ şeklinde nakletmektedir. İddet süresinde hürre olan kadın ile evlilik bağı tamamen

²² Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Sahsiyye*, 371; H. İbrahim Acar, "İddet" (İsatanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/467.

²³ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 5/181.

²⁴ en-Nisa, 4/23.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (256/870) el-Buharî, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar Min Umûri Resûlillâh Şallâllâhu 'aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihî Ve Eyyâmih* (byy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "Nikah", 28.

²⁶ en-Nisa, 4/25.

²⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvaţta'*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkadir (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türas, 1406-1985), "Nikâh" 29.

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el- (ö. 458/1066) Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 7/285.

ortadan kalkmadığı için hürre ile evlenmeye muktedir durumdadır. Bu durumda olan kimsenin cariye ile evlenebilmesi için hürre olan kadının iddetinin tamamlanması gerekmektedir.²⁹

1.2. İddet Beklemesi Gerekmeyen Kadınlar

Üç durumda kadınların iddet süresini beklemesi gerekmez.

1- Fasit bir nikâhla³⁰ evlenip zifaktan önce kocanın ölmesi. Bu durumda kadının iddet beklemesi gerekmez. Zira ölüm iddeti bekleyecek olan kadının şeran ölen kimsenin karısı olması gerekir. Şeran karı-koca olabilmek için de evlilik akdinin sahih bir nikahla kurulmuş olması gerekir. Zifaf gerçekleşmediği için hamile olma ihtimali de yoktur.

2- Sahih nikahla evlenip zifaf veya halvet-i sahîhadan önce ölüm dışındaki bir sebeple kocasından ayrılan kadının da iddet beklemesi gerekmez. Böyle bir kadına hediye kabilinden bir şeyler (müt'a) verilip memnun edilerek nikah bağı sonlandırılır. Bu husus Kur'an-ı Kerimde *"Ey İman edenler! Mü'min kadınları nikahlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağımız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O halde onları memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın."*³¹ mealindeki ayet ile hükme bağlanmıştır.

3- Fasit bir nikahla evlenmiş olan kadının cinsel ilişkiye girmeden ayrılması halinde halvetin meydana gelip gelmediğine bakılmaksızın iddet beklemesi gerekmez.³² Böyle bir kadının pozisyonunda iddetin muhtemel hikmetlerinden hiçbirisi mevcut değildir. Şu hâlde sebepsiz yere iddet beklemesi taraflar adına mağduriyetler doğurabilir.

1.3. İddet Beklemesi Gereken Kadınlar

1- Zifaf olsun veya olmasın sahih bir nikahla evlendikten sonra kocası vefat eden kadının iddet beklemesi gerekir. Bu iddet vefat illeti olup *"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetini bitirdikleri zaman, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir"*³³ mealindeki ayet ile hükme bağlanmıştır.

İlgili ayet sahih bir nikahtan sonra kocanın vefatından bahsederken zifafın gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda umumi olarak bırakılmıştır. Dolayısıyla sahih nikahtan sonraki her iki duruma da şamildir.

2- Fasit nikahla evlenmiş olan kadının kocası halveti sahiha değil de hakiki zifaktan sonra vefat etmiş olsa kadının iddet beklemesi icap eder. Bu kadının iddet beklemesinin hikmeti kocasının yasını tutmak değil rahminin temize çıkması veya nesebin sübutudur.

3- Şer'an sahih olan bir akitle evlenmiş olup, hakiki veya hükmi zifaktan sonra boşanmış veya nikahları fesh edilmiş olan kadınların da iddet beklemesi gerekir.

²⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 428/1037) el-Kudurî, *Kudurî (el-Muhtasar)* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2013), 212; Muhammed Muhyiddin Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye fi's-Şeriatü'l-İslamiyye* (Kahire: Matbeatü'l-İstikamet, 1942), 334; İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 5/182.

³⁰ Fasit Nikah: Rüknü ve in'ikad şartları tamam olmakla birlikte sıhhat şartlarında eksiklik bulunan nikâhtır. Şahitsiz evlenme gibi. Fesad geçersizliğin bir ifadesidir. Bu yüzden fâsid evliliğe nikâh akdinin hukukî sonuçları bağlanmaz. Tarafların hemen ayrılmaları gerekir, ayrılmazlarsa mahkemece ayrılmaları sağlanır. Ancak cinsel ilişki meydana gelmesi halinde bu nikâha mehir, iddet, nesev ve hürmet-i musâhere hükümleri de bağlanır. (Bkz. Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar 3/131)

³¹ el-Ahzap, 33/49.

³² Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 336.

³³ el-Bakara, 2/234.

4- Fasit bir nikahla evlenmiş olan kadın hakiki zifaktan sonra ayrılmış olsa rahmin temizlenmesi veya nesebin sübutu için iddet bekler.³⁴

Çalışmamızın asıl konusu iddet beklemesi gereken kadınlar ve aldıkları nafakaların fikhî boyutu olduğu için iddet beklemesi gereken kadınların durumunu biraz daha detaylandıralım.

2. İDDETİN ÇEŞİTLERİ

Bilindiği üzere kadının durumu ya da ayrılığın sebebine göre iddetin süresi değişkenlik göstermektedir. Şöyle ki kadının adet görüyor olması, hamile olması, sinni iyasa (menopoz dönemi) ulaşmış olması, küçüklük veya hastalığa bağlı nedenlerden dolayı âdet görmüyor olması ve ayrılık sebebinin kocanın ölümü olması iddet süresine direk etki eden faktörlerdendir. Özetle iddet müddeti, âdet gören kadınlar için kur' hesabı ile tespit edilirken herhangi bir sebeple âdet göremeyenler ve kocası vefat edenler için ay hesabı ile hamile olanlar ise hamilelik süresi ile iddet bekler. Konu üç başlık altında incelenebilir.

2.1. Kur' Hesabı ile Beklenen İddet

Kur' kelimesi sözlükte hem temizliği hem de hayız manasını içeren müşterek (iki manaya da ihtimali olan) lafızlardandır. Kur'an-ı Kerim'de; *"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' beklerler."*³⁵ buyurulmaktadır. Müşterek lafızlardan olması sebebiyle de müçtehit imamlar bu kelime ile hangi mananın kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kelimenin sözlük anlamı semantik kullanımı gibi incelemelerden sonra bir kısmı bu kelime ile temizlik dönemi kastedilmiştir derken; diğer bir kısmı da hayız manasında kullanıldığı kanaatine varmışlardır.³⁶

Şöyle ki sahabeden Hz. Ebubekir, Ömer, Ali, İbn-i Mesud, İbn-i Abbas, Ebû-d Derdâ İbn-i Samit'e (r.a) göre mezheplerden ise Hanefî ve Hanbelîlerin muteber görüşlerine göre kur' kelimesi hayız manasıdır. Duruma göre kadın kocasından boşandığı zaman başka birisiyle evlenebilmesi için üç tam hayız döneminin geçmesi gerekmektedir. Sünnî talakla boşanan bir kadın içerisinde bulunduğu temizlik dönemini takip eden üç hayız süresinin bitmesiyle iddetini tamamlamış olur. Yine bu görüşe göre bir erkek karısını bid'î talakla, (hayız halinde) boşarsa o anki hayız dönemi iddetten sayılmayıp sonraki üç hayız süresinin beklenmesi gerekmektedir.³⁷

Bu arada hayız süresinin asgari ve azami sürelerinin değişken olması sebebiyle iddetin sonunun belirlenmesi hususunda farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Eğer hayızın süresi en fazla süre olan on güne ulaşırsa üçüncü hayızın kanının kesilmesiyle iddet tamamlanmış olur. Şayet on günden az olursa üçüncü hayızın kanı kesildikten sonra gusül abdesti almadan veya bir namaz vakti geçinceye kadar beklemeden iddeti tamamlanmış olmaz. Dolayısıyla ric'î talak ile boşanan kadına bu süre içerisinde kocası dönebilir.³⁸ Mezkûr durumda kadının gusletmesi veya namaz vaktinin geçmesiyle iddet süresi nihayete ermiş olur.

Ancak su bulunmadığı zaman teyemmümle temizlendiğinde İmam-ı Âzam ve Ebû Yusuf'a göre sadece teyemmüm almakla iddet tamamlanmış olmaz. Teyemmüm aldıktan sonra namaz da kılması gerekmektedir. Zira teyemmüm hükmî bir temizliktir. Hakiki temizlik olmadığından onun namazla tamamlanması gerekmektedir. Hanefi imamlardan Kerhî'ye göre teyemmümden sonra Kur'an

³⁴ Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 335.

³⁵ el-Bakara, 2/228.

³⁶ Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 374

³⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, 4/425; Merginânî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 2/307; Mevsilî, *İhtiyar*, 3/212.

³⁸ Mevsilî, *İhtiyar*, 3/182.

okuması, Mushafa dokunması veya mescide girmesi gibi hayızdan temizlenmiş kadının yapabileceği bazı şeyleri de yapmasıyla hükmî temizlik meydana gelir ve iddet tamamlanmış olur.³⁹

İmam Muhammed ve İmam Züfer'e göre, üçüncü hayız kanı kesildikten sonra teyemmüm almakla iddet tamamlanmış olur. Çünkü suyun kullanılma imkânı olmadığında teyemmüm gusül gibidir. Teyemmüm aldıktan sonra temiz kişilerin yapabileceği ibadetleri yapma imkânı elde etmektedir. Böyle olunca da üçüncü hayızdan sonra teyemmüm almak, iddetin tamamlanması için yeterlidir.⁴⁰

Sahabeden Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve Âişe (r. anhüm) ile Maliki ve Şafiîlere göre kur' kelimesi tuhur dönemini ifade eder. Yani kocasından ayrılan kadının başka birisiyle evlenebilmesi için üç temizlik müddetinin geçmesi gerekmektedir. Sünni talakla boşanan kadının talakın meydana geldiği temizlik dönemi de hesaba katılarak sonraki iki temizlik müddetinin geçmiş olmasıyla iddeti tamamlanmış olur. Yani boşandıktan sonra üçüncü hayızın başlamasıyla iddet bitmiş olacaktır.⁴¹

Kur' hesabı ile iddet bekleyen kadınların aşağıda zikredilen dört vasfı taşıması gerekir.

- 1- Kadının bil-fiil hayz gören kadın olması,
- 2- Ayrılığın sahih nikâhta zifaf veya halveti sahîhadan sonra, fasit nikahta ise zifaftan sonra gerçekleşmiş olması,
- 3- Ayrılık sebebinin ölüm dışında bir şey olması
- 4- Ayrılık esnasında kadının hamile olmaması gerekmektedir.⁴²

2.2. Ay Hesabı ile Beklenen İddet

Ay hesabı ile beklenen iddet iki çeşittir.

a) Üç ay beklenen iddet: Küçüklük, sinni iyas (menopoz dönemi) veya hastalık gibi nedenlerden dolayı bil-fiil hayız göremeyen kadınlarda ayrılık sebebi ölüm değilse hamile olmadıkları takdirde üç ay geçtikten sonra iddetleri tamamlanmış olur.⁴³

Bu kadınların iddetleri hakkında Kur'an-ı Kerim'de; *"Kadınlarmız içinden hayızdan kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir."*⁴⁴ buyurulmaktadır. Bu ayet-i kerime hayız görmeyen kadınların iddetinin kur' ile değil ay hesabı ile olduğunu göstermektedir. Nass açık olduğu için ihtilafa mahal yoktur.

Bir hastalıktan dolayı devamlı kan gören kadınların (müstehâza) hastalığa yakalanmadan önceki hayızın süre ve zamanını bilmeleri halinde kur' hesabıyla iddet beklemeleri gerekir. Şayet bilmiyorlarsa veya düzenli bir hayız halleri yoksa fukahanın bir kısmına göre üç ay, diğer bir kısmına göre de yedi ay iddet beklemeleri gerekir. Müteahhir alimlerinin bir kısmı ihtiyat açısından ikinci görüşü tercih etmektedirler.⁴⁵

³⁹ Mevsilî, *İhtiyar*, 3/182; İbn Abidin, *Reddül-Muhtar*, 5/33.

⁴⁰ Mevsilî, *İhtiyar*, 5/182; İbn Abidin, *Reddül-Muhtar*, 5/33.

⁴¹ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-Sanâ'i*, 4/425; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/544; en-Nevevî, *Minhacü't-Tâlibin*, 8/322.

⁴² Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 374; Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 338.

⁴³ Ebû Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 375; Abdulhamid, Muhyidin, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 339.

⁴⁴ et-Talak, 65/4.

⁴⁵ Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 375.

b) Dört ay on gün olarak beklenen iddet: Ay hesabı ile beklenen iddet çeşidinin bir diğeri ise ölüm iddetidir. Şöyle ki kocası vefat eden bir kadının hamile olmadığı takdirde bekleyeceği süre dört ay on gündür. İlgili ayet bu hususta sarıh olup üzerinde ihtilaf yoktur.⁴⁶

2.3. Hamile Olan Kimsenin İddeti

Ayrılık esnasında hamile olan kadının iddeti,⁴⁷ ayrılık ister boşanma ile olsun ister ölümlü sebebiyle olsun, isterse de fesih sebebiyle olsun çocuğunu dünyaya getirince sona erer.⁴⁸

2.4. İddetin İntikal Etmesi

Bazı durumlarda ay hesabı iddet beklenirken kur' hesabına veya kur' hesabı ile beklenirken ay hesabına intikal edebilir. Hanefi fıkıh kitaplarında açıklandığı üzere iddetin bir halden diğeri bir hale intikali üç şekilde olur.

1- Herhangi bir sebepten dolayı hayz görmeyen kadının kocasından ayrıldıktan sonra üç ay iddet beklemesi gerektiği yukarıda ifade edilmişti. Ancak bu şekilde iddet beklemeye başlayan kadın iddet esnasında hayız kanı görmeye başlarsa, önceden beklediği süre hesaba katılmaksızın yeni haline göre, kur' hesabıyla iddetini beklemesi gerekir. Örneğin küçüklükten dolayı hayız kanı görmeyen bir kadın, iddet beklerken hayız kanı görmeye başlasa önce beklediği süre ne kadar olursa olsun kur' hesabıyla tekrar iddet beklemek zorundadır. Fakihler bu hususu şu gerekçe ile temellendirmişlerdir. İddetin hesaplanmasında asl olan kur' hesabıdır. Hayız kanı görmeyen kadınlar kur' hesabına niyabeten ay hesabıyla iddetlerini tamamlar. Adet görmeye başlayan bir kadında sonradan da asıl ortaya çıkınca artık o asıldan dönülemez.⁴⁹

2- Normal şartlarda kur' hesabı ile iddet beklerken birinci veya ikinci hayızdan temizlendikten sonra âdet görmemeye başlayan bir kadının nasıl iddet bekleyeceği hakkında fakihler ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki Hanefi fakihlerden Kenzû'd-De'kaik sahibi Ebu'l-Berekat en-Nesefî (710/131), onu şerh eden İbn Nüceym (970/1563) ve Reddül-Muhtar sahibi olan son dönem Hanefî fakihlerden İbn Abidin (ö. 1252/1836) gibi fakihler ile Şafîîlerin geneline göre böyle bir kadının iddeti ay hesabına dönüşmez.⁵⁰ Bu durumda böyle bir kadının sinn-i iyas denilen ve ortalama 55 yaş olarak belirlenen menopoz dönemine kadar beklemesi gerekir. Ancak menopoz dönemine girince iddet bitmemektedir. Bu yaşa gelince o kadının iddeti ay hesabına dönüşecek ve 55 yaşından sonra üç kameri ay bekleyecektir. Çünkü yukarıda da açıklandığı üzere adı geçen fakihlere göre iddet hesabında asl olan kur' hesabıdır. Kur' hesabı ile iddete başlayan kişi ona niyabeten meşru kılınan ay hesabına dönemez.⁵¹

Fıkıhın genel kuralının işletildiği bu durum her iki taraf için de birtakım mağduriyetleri beraberinde getirmektedir. Şöyle ki kadın başka bir kimseyle evlenebilmek için uzun süre beklemek zorunda kalacak erkeğin de nafaka sorumluluğu uzun süre devam edecektir. Yine erkeğin dört kadınla evli olduğu durumlarda bunlardan birisini boşanmış ve iddet süresinde böyle bir durumla karşılaşmış ise tekrar evlenebilmesi için bu kadının iddetini beklemesi gerekecektir. Aynı şekilde boşadığı kadının kardeşi veya halası ve teyzesi gibi mahremlerinden birisiyle evlenmeyi düşünüyorsa bu kadının iddetinin bitmesi bir başka kadınla evlenebilmek için bu süreyi tamamlaması gerekecektir.

⁴⁶ el-Bakara, 2/234.

⁴⁷ et-Talak, 65/4.

⁴⁸ Kudurî, *Kudurî*, 130; Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 373.

⁴⁹ Kudurî, *Kudurî*, 244; Molla Husrev, *Dürer*, 1/403; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i*, 4/437; Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 377; Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 342.

⁵⁰ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî (ö. 970/1563) İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-De'kaik*, thk. Ahmed İzzî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabi, 2015), 4/150; İbn Abidin, *Reddül-Muhtar*, 3/508; en-Nevevî, *Minhacü't-Tâlibin*, 253.

⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/546; İbn Abidin, *Reddül-Muhtar*, 5/185.

Bu yüzden yine Hanefi fakihlerden Bedâ'iu's-Sanaî sahibi Kâsânî (ö. 587/1191) Hidaye sahibi Merğınanî, (ö. 593/1197) ve Dürer sahibi Molla Hüsrev (ö. 885/1480) gibi fakihler ile Malikîlere göre böyle bir kadının iddeti ay hesabına dönüşür.⁵² İddetinin ay hesabına dönüşeceğini ileri süren Hanefi fakihler sinni iyas halini hayız görme haline bedel olarak kabul etmişlerdir. Asıl olan hayız görme hali artık zail olduğuna göre ona bedel olarak gelen şey ile amel etmek icap eder şeklinde görüş ileri sürmüşlerdir. Malikîlere göre âdet görürken iddet beklemeye başlayıp daha sonra âdetten kesilmiş olsa dokuz ay beklenir. Bu dokuz aylık süre zarfında âdet kanı görmez ise artık ay hesabı ile iddet beklemeye başlar. Netice olarak böyle bir kadın (9+3) ayın sonunda iddetini tamamlamış olur. Fakat dokuz aydan sonraki bu üç aylık süre içinde tekrar âdet kanı görürse iddet süresi tekrar kur' hesabıyla belirlenir. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır. Bu dokuz aylık sürenin ne zaman başlayacağı hususunda İmam Malik'ten iki rivayet vardır. Birinci rivayet talaktan sonra başlar şeklinde iken, ikinci rivayet hayızdan kesildiği günden başlar şeklindedir.⁵³

Hükümün asıl illeti nassların bizatihi kendileri olmakla beraber yukarıda zikredilen iddetin muhtemel hikmetlerin tamamının ay hesabına dönüştüğünü kabul eden Hanefîler ve Malikîlerin içtihadında gerçekleşmiş olması sebebiyle, onların görüşü umûm-i belvâ açısından daha isabetli görülmektedir. Bu da bir nevi istihsandır. Zira hamileliğin olup olmadığı veya karı kocanın birbirlerine tekrar ısınması ihtimalleri için yeterli zaman geçmiştir. Her iki tarafın da mağduriyetlerini uzatmamak açısından noktasından ay hesabına dönüştüğünü kabul eden Hanefîler ve İmam Malik'in görüşüyle amel etmenin daha isabetli olduğu aşikardır. Nitekim Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de umumu belva noktasından hareket edilerek İmam Malikin görüşü benimsenmiştir.⁵⁴

3- Kur' veya ay hesabı ile iddet bekleyen kadının kocasının iddet süresi bitmeden vefat etmesi durumunda boşanma şekline göre iddet yeniden şekillenir. Şöyle ki kadın kocasından ric' talakla boşanmışsa vefattan önceki beklediği iddet hiç hesaba katılmaksızın vefat iddeti olan dört ay on günlük süreyi beklemesi gerekir. Zira ric' talak nikah bağı ve helalliyi ortadan kaldırmadığı için, o kadın o erkeğin hanımı olarak devam etmektedir. Erkek bu süre zarfında karısının rızasını gözetmeksizin talaktan dönebilir. Böyle olunca ric' talak ile iddet bekleyen kadının kocası öldüğü zaman iddeti, ölüm anından başlayarak dört ay on gündür.⁵⁵

Eğer kadın kocasından bâin talakla boşanmışsa, Boşayan kişinin ölüm hastalığında olup olmamasına bağlı olarak iki durum ortaya çıkmaktadır

a) Erkek sıhhatli iken eşini bâin talak ile boşamışsa bu kadın normal boşama iddetini bekler. Çünkü bâin talak karı-koca bağı ortadan kaldırmıştır. Bu durumda kocası iddet müddeti süresinde bile vefat etse ona mirasçı olamaz.

b) İkinci durumda ise kişi âdet gören hanımını kendisi ölüm hastalığında iken bâin talâkla boşamış olsa, kadın iddetini beklerken de vefat etmiş olsa, iddet süresi Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre ihtiyaten en uzun olan ölüm iddetine dönüşür. Fakat böyle bir kadın kocası öldükten sonra adetten kesiliverirse Hanefîlere göre iddeti sinni iyasa (menopoz dönemine) ulaşıncaya kadar uzar. Her iki durumda da kocasının hanımını mirastan mahrum bırakma gibi art niyeti taşıma ihtimali bulunduğu için boşanan kadın mirastan mahrum olmaz. Kocasının ölüm hastalığında iken bâin

⁵² Kâsânî, *Bedâ' i 'u's-Sanâ' i*, 3/200; Merğınanî, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 2/278; Molla Husrev, *Dürer*, 1/401.

⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-Müctehid*, 1/546.

⁵⁴ Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (Konya: Mehîr Vakfı, 2016), 101.

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâ' i 'u's-Sanâ' i*, IV. 438; Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 377.

talak ile boşanan ve ay hesabı ile iddet beklemesi gereken kadının kocasının ölmesi halinde yine daha uzun olan ölüm iddetine dönüşür ve kadın mirastan mahrum bırakılmaz.⁵⁶

İmam Ebû Yusuf'a göre ise; bâin talâkla boşanan kadının iddetinde kocanın ölümüyle herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Kur' hesabı ile bekliyorsa üç âdet döneminin ay hesabı ile bekliyorsa üç ayın geçmesi gerekir. Ebu Yusuf'a göre bâin talak ile nikah bağı sona erdiğinden sonradan bir değişikliğe gidilmez. Fakat miras hususunda nikahın tesiri devam eder.⁵⁷ Bu durumda kadın üç imama göre de boşandığı kocasına mirasçı olur.

3. İDDETİN BAŞLAMA ZAMANI ve TARAFLARIN SORUMLULUKLARI

İddetin vacip olmasının illeti ayrılıktır. Ayrılığın sebebi de talak, muhâlea, fesih, tefrik ve ölümdür. Bu ayrılık sahih bir evlilikten sonra olabildiği gibi fâsid bir evlilikten sonra da olabilir. Bu ayrılığın sonucunda tarafların üzerlerine düşen sorumlulukları şeriata uygun bir şekilde yerine getirebilmeleri için iddetin başlama zamanı hususunun da bilinmesi gerekmektedir.

Gerek sahih nikah gerekse fasit nikahla evlenmiş olsunlar, ölüm sebebiyle meydana gelen ayrılığın gereği olan iddetin başlama zamanı ölüm vaktidir.

Sahi nikah ile kurulan evlilik birliği talak veya fesih sebebiyle son bulduğu zaman iddet müddeti talak veya fesih ile eş zamanlı olarak başlar. Fâsid akitte ise ayrılmaya karar verdikleri veya hâkimin hüküm verdiği an itibarıyla iddet süresi başlar. İmam Züfer'e göre fasit nikahta iddet son cimâ ile başlar.⁵⁸

Fıkıhtaki genel kurala göre bir şeyin sebebinin eserine tesir edebilmesi için ekstra bir şeye bir şey ihtiyac duyulmaz. Buna göre iddetin başlaması için kocasının öldüğünü veya onu boşadığını veya nikahın fesh edildiğini kadının bilmesi şart değildir. Nitekim bu sebeplerden biri ile ayrılık meydana geldikten sonra kadının haberi olmadan beklemesi gereken süre geçmiş olsa kadının iddeti bitmiş olur. Haberi olduktan sonra tekrar iddet beklemesi gerekmez. Burada sebep meydana gelmiş olunca onun eseri olan iddet de otomatik olarak başlamış ve kadının haberi olmadan devam etmiştir.⁵⁹

3.1. İddet Bekleyen Kadının Sorumlulukları

1- İddet süresince kocasının evinde ikamet etmek: İddet bekleyen kadın şer'î bir özür ve mazeret olmadıkça kocasının evinin dışında başka bir yerde iddet bekleyemez. Bir zaruret varsa; boşayan kocanın rızası ile uygun bir evde iddet süresini bekleyebilir. Zaruret ve kocanın izni olmadan başka bir yere giden kadın naşize kabul edilir. Böyle bir kadın boşandığı kocasından nafaka hak talep edemez. Kocası vefat eden kadın da ölen kocasının evine en yakın müsait olan evde iddet bekler

2- Süslenmeyi ve güzel koku sürünmeyi terk etmek manasına olan ihdâd (إحْدَاد): Kur'an'ı Kerimde, evliliği sona eren kadınların yeniden evlenebilmeleri için değişik durumlarına göre beklemleri gereken iddet süresinden ve bu esnadaki bazı hak ve sorumluluklarına detaylı olarak yer

⁵⁶ Kudurî, *Kudurî*, 241; Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed (ö. 800/1398) el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-Neyyira* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978), 2/248; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî (ö. 1298/1881 el-Meydanî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab* (İstanbul: Asitâne, ts.), 434; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457) İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir ale'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, thk. Abdurrezzak Gali el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 4/282; Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 378.

⁵⁷ Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, 2/308; Mevsilî, *İhtiyar*, 3/210; el-Haddâdî, *el-Cevhere*, 2/246; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 956/1549) el-Halebî, *Mecmeu'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur* (İstanbul: Eda Neşriyat, ts.), 2/253; el-Meydanî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, 434; Ebu Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 378.

⁵⁸ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 539/1144) es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/248.

⁵⁹ Kudurî, *Kudurî*, 131; Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 346.

verilir. Fakat süslenme ve güzel kokuları terk etme anlamına gelen ihdad kavramından bahsetmez.⁶⁰ Bir nevi yas tutma olarak değerlendirilen ihdad az sayıdaki hadislerde yer almaktadır.⁶¹

Ölümden dolayı veya bain talaktan ötürü iddet bekleyen kadının süslenmesi güzel koku sürünmesi ve ipek elbise giyinmesi gibi başka erkeklerin ilgisini çekecek tavırlar sergilemesi caiz değildir. Ölümden dolayı iddet bekleyen kadın, kocasının ölümünden dolayı yas tutması sebebiyle; bain talakla boşanmış olan kadın da aralarındaki evliliğin bitmesinden dolayı üzüntüsünü izhar için ihdad yapmalıdır. Bu hususta İmam Şafii talak-ı bayinle boşanan bir kadının eski kocası ile herhangi evliliğin devamına ilişkin herhangi bir bağ kalmadığı noktasından hareketle ihdad yapmamasında bir sakınca bulunmadığına kail olmuştur. Dolayısıyla İmam-ı Şafi'ye göre bâin talakla boşanan bir kadın süslenebilir. Rac'i talakta ise evlilik birliği henüz sona ermediği için evliliği kurtarma adına iddet bekleyen kadının kocası için süslenip kokulanması güzel görülmüştür. Aynı şekilde fasit akitte ayrılıktan ve şüphe ile ilişkiden dolayı iddet bekleyen kadına ihdad gerekmez.⁶²

3.2. İddet süresince Erkeğin Sorumlulukları

İddet bekleyen ve nafakayı hak eden kadının nafakası ile kastedilen iddet müddeti süresince kadının kalacağı yer, (mesken) yiyeceği ve giyeceğidir. Bu hususla ilgili naslardan kesin olarak anlaşılan nafakanın sadece iddet süresi ile sınırlı olmasıdır.⁶³ Dolayısıyla boşanan kadınların iddet süresini aşan nafaka ve mesken talepleri, koca tarafından bağış ya da hibe yollu olmadıkça kadın için haramdır. Bu hususta bütün mezhepler ittifak halindedir.⁶⁴ Ayrıca İslam hukukuna göre iddet bekleyen bütün kadınlar da nafakayı hak etmez. Genel manada nafaka evlilik birliğinin sona erdiği durumlarda kocanın nafaka sorumluluğu bulursa da bazı durumlarda da bu sorumluluk kalkar. Özetle meşruyetini İslam hukukundan değil de yürürlükte olan kanunlardan alarak eski kocayı ömür boyu veya uzun yıllara yayılacak şekilde nafaka borçlusu yapmak kadın için helal olmaz. Şimdi kısaca bunları özetleyeceğiz.

3.2.1. Nafaka Verilmesi Gerekmeyen Kadınlar

1- Kocasının ölmesi sebebiyle iddet bekleyen kadına mirastan nafaka ayırmak gerekmez. Çünkü koca öldüğü için nafaka yükümlülüğü kocadan kalkmıştır. Nafaka yükümlülüğü şahsi bir yükümlülük oluşu için de diğer mirasçıların nafaka sorumluluğu yoktur.

2- Ayrılık kadından kaynaklanan bir sebebe bağlı olduğu zaman erkeğin ayrıldığı kadına iddet müddeti içerisinde nafaka vermesi gerekmez. Mesela kadın, irtidat ederse veya kocasının babasıyla veya oğluyla zina etmesi veya zinaya götürecektir şekilde şehvi bir davranışta bulunması durumunda, ayrılığın sebebi kadının fiili olduğu için kocanın nafaka yükümlülüğü yoktur.

3- Sahih olmayan bir evlilikle evlenmiş iseler veya kadınla şüphe ile birleşme olmuşsa, bunların ayrılmasından dolayı da nafaka gerekmez. Çünkü erkeğin kadından yararlanması aslında meşru değildir. Nafaka ise meşru yararlanmada gereklidir.⁶⁵

⁶⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö. 1250/1834) eş-Şevkanî, *İrşâdül'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl*, thk. Şeyh Ahmed Azve Inaye (Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1999), 6/328-335.

⁶¹ Buhârî, "Talâk", 46; Müslim "Talâk", 58.

⁶² Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame (321/933), et-Tahâvî *Muhtasarü't-Tahâvî*, (Beyrut: Dâru İhyai'l-Ulum, 1986), 219; es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/249; Abdulamid, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 349.

⁶³ (Bkz. el-Bakara 2/228, 229, 233, 236; en-Nisâ 4/19; et-Talâk 65/1, 6, 7; Buhârî, "Nafakat", 1,9; Müslim, "Zekat", 38; Tirmizî, "Tefsir", 9.

⁶⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/114.

⁶⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/326; Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa, *et-Tercih vet-Tashih alel-Kudûrî*, Beyrut, 2005, 366; Ebû Zehra, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 383; Abdulhamid, Muhyidin, *el-Ahvalü's-Şahsiyye*, 349

3.2.2. Nafaka Verilmesi Gereken Kadınlar

1- Sahih bir akitle evlendikten sonra, ayrılık ister talakla olsun isterse fesihle olsun erkekten kaynaklanan bir sebebe (ölüm hariç) bağlı olursa, kadının iddet müddeti içerisinde nafakası kocaya aittir. Burada şunu belirtmek gerekir. Fesh ister bülûğa ulaştıktan sonra evliliğe onay vermemesi gibi meşru bir sebebe bağlı olsun, isterse kadının usûl ve fûrûundan olan kadınlarla oynaşma veya dinden çıkma gibi gayr-ı meşrû olsun farketmez. Çünkü bu durumların tamamında ayrılığın sebebi kocadır.

2- Ayrılığın sebebi meşrû bir mazereti olan kadın ise yine erkeğin nafaka sorumluluğu vardır. Mesela bülûğa ulaşan kadın veya mehrinin emsallerinin mehrinden az olması sebebiyle nikahı fesh etse erkek bu kadının nafakasını temin etmek zorundadır.

3- Kadının mahkemeye başvurup kocasının iktidarsız, buruk, uzvunun kesilmiş olması, büyülenmiş olması ve kadınsı tavırlarının bulunması sebebiyle ayrılık talep etmesi durumunda, Hanefiler dışındaki müçtehitlere göre erkeğin kadına iddet süresince nafaka vermesi gerekmektedir.⁶⁶

SONUÇ

İddet, nikahın sona ermesinden sonra evliliğin etkilerinin tamamen sona ermesi için meşrû kılınmış süre olup, eşlerin pişman olup ayrılık konusunda tekrar düşünmelerine imkân veren, kadının hamile olup olmadığının tespit edilip doğacak çocuğun nesebinin karışmamasını sağlayan, kocanın ölümü sebebiyle yas tutarak vefa duygusunu izhar etmek için gerekli olan bir sorumluluktur. Özellikle Hanefilere göre hükmün asıl illeti nass olduğu için mesele taabbüdü olsa da yukarıda zikredilen sebepler de bu meselenin hikmetleridir. Hikmet ise her ne kadar hükme medar olmasa da genellikle illet ile beraber bulunan bir vasıftır. Böylelikle aile kurumunun şeref ve haysiyeti korunacak, bu durumda olan kadın başkalarına karşı süslenmeyecek ve başkaları tarafından evlilik teklifiyle karşılaşmayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de karı-kocanın herhangi bir şekilde ayrılmaları sonrası beklemesi gereken iddet meselesi diğer fikhî meselelere nazaran daha ayrıntılı anlatılmıştır. Kocası ölen kadının bekleyeceği iddetle boşanmış olan kadının iddetinin farklı olması veya hayız gören kadınla herhangi bir sebepten ötürü adet görmeyen kadının iddetinin farklı olması iddet beklemenin sadece kadının rahminin temizlenmesi için meşru kılınmadığının göstergesidir. Zira rahmin temizliğinin tesbiti bir defa hayz görmekle mümkünken şer'i şerif üç hayız dönemi beklenmesini emretmiştir. Rahmin temizliğinin dışında aile kurumunun önemi ve bu kurumun korunması, kocaya olan sadakatin gösterilmesi ve nesebin tespiti gibi hikmetler söylenebilir.

İddet meselesinde dört kadınla evli olmak veya boşadığı hanımın usul ve fûrûu değil de kardeşi, halası ve teyzesi gibi yakınlarıyla evlenmek isteyen erkek örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda erkeklerin de iddet beklemesi gerekir. Dolayısıyla iddet bekleme meselesi sadece kadınlara ait bir hüküm değildir. Ayrıca boşanma sonrası kocaya yüklenen nafaka hakkında gelen nasslar incelendiğinde bu süresinin sadece iddet süresi ile sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca meşruiyetini İslam hukukunun kaynaklarından almayan, İslam'ın koyduğu sınırı aşması sebebiyle kul hakkını mucip olan iddet süresini aşarak ömür boyu veya uzun yıllara yayılan nafakanın erkeğin rızası olmadıkça helal olmayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden böyle bir durumla karşılaşan Müslüman hanımların harama tevessül etmeden rızıklarını helal olan başka yollardan aramalıdır.

⁶⁶ Tahavî, *Muhtasar*, 225-226

KAYNAKÇA

Abdulamid, Muhammed Muhyiddin. *el-Ahvalü's-Şahsiyye fi's-Şeriatü'l-İslamiyye*. Kahire: Matbeatü'l-İstikamet, 1942.

Acar, H. İbrahim. "İddet". 21/466-471. İsanbul: TDV Yayınları, 2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el- (ö. 458/1066). *es-Sünenü'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. XI Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. VIII Cilt. İstanbul: Enes Sarmaşık Ltd.Şti, ts.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (256/870). *el-Câmi 'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar Min Umûri Resûlillâh Şallallâhü 'aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihî Ve Eyyâmih*. IX Cilt. byy.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*. Konya: Mehir Vakfı, 2016.

Ebu Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ebu Zehra (ö.1974), Muhammed. *el-Ahvalü's-Şahsiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2012.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2015.

Haddâdî, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed (ö. 800/1398). *el-Cevheretü'n-Neyyira*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 956/1549). *Mecmeu'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. II Cilt. İstanbul: Eda Neşriyat, ts.

İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. IVX Cilt. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisanü'l-Arab*. XVI Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî (ö. 970/1563). *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Deķâik*. thk. Ahmed İzzî. VIII Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1. Basım, 2015.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmed Abdulmecid. VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457). *Şerhu Fethi'l-Kadir ale'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*. thk. Abdurrezzak Gali el-Mehdi. X Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Basım, 2017.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaţta'*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türas, 1406–1985.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. III Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191). *Bedâ'i'ü's-Sanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i'*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şehy Âdil Ahmed Abdülmevcud. X Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.

Kudurî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 428/1037). *Kudurî (el-Muhtasar)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2013.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197). *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*. IV Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683/1284). *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*. thk. Mustafa Beycu. V Cilt. İstanbul: Ravza, ts.

Meydanî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî (ö. 1298/1881). *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*. İstanbul: Asitâne, ts.

Molla Husrev, Muhammed b. Feramuz b. Ali Rûmî Molla Husrev (ö. 885/1480). *ed-Dürerü'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*. II Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277). *Minhâcü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftîn fi'l-Fıkhî*. thk. Ivaz Kasım Ahmed Ivaz). 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2005.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 539/1144). *Tuhfetü'l-Fukaha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]). *Kitabü'l-Mebcut*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2017.

Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 24. baskı.

Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö. 1250/1834). *İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl*. thk. Şeyh Ahmed Azve Inaye. II Cilt. Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1999.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame, (321/933). *Muhtasar-ut Tahâvî*, Beyrut 1986. Beyrut: Dâru İhyai'l-Ulum, 1986.